

آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام)

فاطمه یعقوبی^۱

چکیده

صبر به معنی خودداری و تسلط بر نفس است و منظور از ایمان همین فایده است اشخاصی که دارای صبر و ثبات و استقامت باشند دارای شخصیت بزرگ اخلاقی و عظمت روحی خواهند بود اگر شخص در هنگام رو آوردن به ناملایمات از قبل فقر و مرض و جنگ نتواند صبر بکند خود را پست و زبون کرده است و شخصیت خود را از دست خواهد داد صبر یکی از منازل و مراحل رهروان دین و از مقامات اهل توحید است. در قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم السلام) صبر بسیار مورد مدح و مجد قرار گرفته و صابران، متصف به صفاتی شده اند. از دیدگاه امیرمومنان علی (علیه السلام) برای صبر آثار معنوی مترتب است. تحقیق حاضر به هدف تبیین آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام) به روش توصیفی نگاشته شده است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که صبر موجب افزایش ایمان می‌گردد. اگر صبر از ایمان جدا شود، دوام و بقایی برای آن نخواهد بود. صبر از دیدگاه امیر المومنین (علیه السلام) موجب پوشاندن عیوب است و به عکس، افراد غیر صابر با بی صبری بسیاری از نقص‌های خود را آشکار می‌کنند. انسان‌های مومن پیوسته در اعمال خویش به دنبال کسب رضای پروردگار و اجر و پاداش الهی هستند. یکی از اموری که موجب اجر و پاداش می‌گردد، صبر در مصائب و ناملایمات اخروی است. هنگامی که انسان بداند ناشکیبایی‌ها، اجر و پاداش او را در پیشگاه خدا بر باد می‌دهد؛ بی آن که مشکلی را حل کند، روان انسان را درهم می‌کوبد و آرامش او را سلب نموده و سلامت جسم و جان او به خطر می‌افتد، صبر پیشه می‌کند.

کلید واژه: امام علی (علیه السلام)، آثار، صبر، معنوی.

^۱ - دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها).

مقدمه

صبر در اسلام نوعی فرهنگ است، فرهنگی که باید آموخت و در مواضع مختلف آن را تکرار کرد تا مانند هر صفتی برای انسان ملکه شود. در قرآن و احادیث، صبر بسیار مورد مدح و مجد قرار گرفته و صابران متصف به صفاتی شده اند و بیش از هفتاد بار این صفت پسندیده ذکر شده است.^۱

صبر یکی از منازل و مراحل رهروان دین و از مقامات اهل توحید است و بواسطه آن بنده در وصف مقربان بارگاه الهی در می آید و به جوار پروردگار عالمیان و اصل می شود؛ خداوند بیشتر درجات و خیرات را به صبر نسبت داده و آن را در بیش از هفتاد آیه قرآن ذکر کرده است و صابران را به اوصافی وصف نموده است.^۲

امیر مومنان علی (علیه السلام) در اهمیت صبر در زندگی می فرماید: «الْصَّبْرُ فِي الْمَوْرِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ، فَإِذَا فَارَقَ الرَّأْسُ الْجَسَدَ فَسَدَ الْجَسَدُ وَإِذَا فَارَقَ الصَّبْرُ الْمَوْرَ فَسَدَتِ الْمَوْرُ»^۳، نقش صبر در کارها همانند نقش سر در بدن است؛ همچنان که اگر سر از بدن جدا شود، بدن از بین می رود، صبر نیز هرگاه همراه کارها نباشد، کارها تباه می گردند.

تحقیق حاضر به هدف تبیین آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام) پاسخگوی سوال ذیل است:

- آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام) کدامند؟

کتاب ها و مقالات متعددی در اهمیت صبر و جایگاه آن در زندگی نگاشته شده است؛ از جمله : کتاب «گفتاری در باب صبر»؛ نوشته سید علی خامنه ای (۱۳۹۹) که معظم له در ابتدای این بحث شجاعانه و البته با اشاره و کنایه، بیان می کنند که جامعه امروز تحت سلطه ستمگران است و فهم غلط از مفهوم صبر، باعث شده است با بی تحرکی نسبت به ستمهای آنان، مجال بیشتری برای

^۱ - دهقانی، آینه فضیلت {درسهای از نهج البلاغه}، ج ۲، ص ۵۰.

^۲ - مجتبی، اخلاق اسلامی، ص ۳۶۲.

^۳ - کلینی، کافی، ج ۲، ص ۹۰، ح ۹.

ظالمان فراهم آید. ایشان با شرح سه قسم صبر؛ یعنی صبر بر انجام واجبات، و صبر در برابر انجام معصیت، و صبر هنگام مصیبت با استفاده از معارف دینی و شواهد تاریخی بر اهمیت بیشتر قسم دوم تأکید می‌کنند. بخش پایانی کتاب نیز به آثار و فواید دنیوی صبر اختصاص دارد که با مثال‌هایی تاریخی، انگیزه لازم برای تحمل مشکلات و سختی‌ها را در مخاطب تقویت می‌کند.

همچنین مقاله «صبر و آثار تربیتی آن از دیدگاه امام علی (علیه السلام) با تکیه بر نهج البلاغه» نوشته عباس علی فراهتی و اکرم السادات تقوی (۱۳۹۵) که نویسنده در این مقاله به بررسی صبر و آثار تربیتی آن از دیدگاه امام علی (علیه السلام)، با تکیه بر نهج البلاغه پرداخته است. اما مقاله حاضر در صداست به تبیین آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام) پردازد.

۱- مفهوم صبر

صبر در لغت به معنای خویشتن داری در سختی و تنگی است.^۱ و در اصطلاح به معنای حبس نفس است بر چیزیکه شرع و عقل تقاضا می‌کند، یا از چیزیکه شرع و عقل از آن نهی می‌کند و بحسب اختلاف موارد نام آن فرق می‌کند اگر خویشتن داری در مصیبت باشد آنرا صبر گویند و ضد آن جزع است. اگر در جنگ باشد، شجاعت نام دارد و ضد آن جبن است. اگر در پیش آمد باشد به آن سعه صدر گویند.^۲

۲- آثار معنوی صبر از منظر امام علی (علیه السلام)

شکی نیست که در زندگی دنیا همیشه مشکلاتی بوده و خواهد بود. این طبیعت حیات دنیاست؛ ولی خداوندی که انسان را برای زندگی در این جهان آفریده نیروهایی در وجود او برای مقابله با مشکلات خلق کرده از جمله‌ی این نیروها صبر و تحملی است که به انسان داده تا بتواند با مصائب مقابله کند.

^۱ - راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن، ج ۲، ص ۳۷۱.

^۲ - قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۱۰۵.

صبر، به انسان، توان اندیشه و شناخت صحیح و تصمیم قاطع می‌دهد و او را در سختی‌ها بردبار می‌سازد. صبر در برابر گناهان، ایمان را رشد داده، اراده را قوی و عبادت و اطاعت حق را آسان می‌گرداند. اگر ایمان را به انسان تشبیه کنیم صبر به منزله سر آن می‌باشد و همانگونه که پیکر بدون سر، فاقد حیات و رشد است، ایمانی که با صبر همراه نباشد، نیز دارای حیات معنوی نخواهد بود.^۱ بدین جهت امیر مومنان علی (علیه السلام در کلمات گهر بار خود برای صبر آثار معنوی برشمرده اند از جمله این آثار عبارتند از:

۲-۱- افزایش ایمان

ایمان، عبارت است از جایگیر شدن اعتقاد در قلب. و این کلمه از ماده (ء-م-ن) اشتقاق یافته، شخص با ایمان، به کسی که بدرستی و راستی و پاکی وی اعتقاد پیدا کرده، امنیت می‌دهد، یعنی آن چنان دل گرمی و اطمینان می‌دهد که هرگز در اعتقاد خودش دچار شک و تردید نمی‌شود، چون آفت اعتقاد و ضد آن شک و تردید است.^۲

از دیدگاه امیرمومنان علی (علیه السلام) یکی از آثار صبر افزایش ایمان است، چنانچه حضرت می‌فرماید: «لَا يَذُوقُ الْمَرْءُ مِنْ حَقِيقَةِ الْإِيمَانِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: الْفَقْهُ فِي الدِّينِ، وَالصَّبْرُ عَلَى الْمَصَائِبِ، وَحُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعَاشِ»^۳؛ «مرد حقیقت ایمان را نمی‌چشد تا اینکه دارای سه خصلت شود. به مسائل دینی آگاهی کامل داشته باشد. در گرفتاری‌ها صبور باشد. در زندگی حساب و اندازه داشته باشد.

^۱ - جمعی از نویسندگان، تعلیم قرآنی، ج ۱، ص ۳۱.

^۲ - طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۷۲.

^۳ - مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۸۵.

رفتار و اخلاق مسلمان، ریشه در زمینه‌های ایمانی او دارد؛ یعنی مسلمان به سبب ایمان به خدا و روز قیامت آنچه را که دوست دارد، انفاق می‌کند. او با انفاق مال، دوستی خدا را به دست می‌آورد و چون به حرکت به هم پیوسته پیامبران معتقد است و خود را در راه آنان می‌داند، مانند ایشان بر عهد خود استوار می‌ماند و در میدان‌های دشوار زندگی، صبر و مقاومت می‌ورزد.^۱

امیرمؤمنان (علیه السلام) در مصیبت های جنگ های صدر اسلام تنها عامل صبر واستقامت را افزایش ایمان دانسته و می‌فرماید:

فَلَقَدْ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) وَإِنَّ الْقَتْلَ لَيَدُورُ عَلَى الْآبَاءِ وَالْأُبْنَاءِ وَالْإِخْوَانِ وَالْقَرَابَاتِ فَمَا نَزْدَادُ عَلَى كُلِّ مُصِيبَةٍ وَشِدَّةٍ إِلَّا إِيْمَانًا وَ مُضِيًّا عَلَى الْحَقِّ وَ تَسْلِيمًا لِلْأَمْرِ وَ صَبْرًا عَلَى مَضَضِ الْجِرَاحِ^۲؛ ما با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بودیم، و همانا جنگ و کشتار گرداگرد پدران، فرزندان، برادران و خویشاوندان ما دور می زد، اما از وارد شدن هر مصیبت و شدتی جز بر ایمان خود نمی افزودیم، و بیشتر در پیمودن راه حق، و تسلیم بودن برابر اوامر الهی، و شکیبایی بر درد جراحت های سوزان، مصمم می شدیم.

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در تبیین ارتباط ایمان با صبر می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ، فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيْمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ، وَ لَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لَا رَأْسَ مَعَهُ، وَ لَا [خَيْرَ] فِي إِيْمَانٍ لَا صَبْرَ مَعَهُ»^۳؛ بر شما باد به شکیبایی، که شکیبایی، ایمان را چون سر است بر بدن و ایمان بدون شکیبایی چونان بدن بی سر، ارزشی ندارد.

^۱ - سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. نمایندگی ولی فقیه. پژوهشکده تحقیقات اسلامی، معارف قرآن، ج ۱، ص: ۵۶.

^۲ - خطبه ۱۲۲.

^۳ - نهج البلاغه، حکمت ۸۲.

است و در صورتی می‌تواند به آن هدف نائل شود و به پیروزی برسد که در برابر مشکلات مقاومت به خرج داده و صبور باشد.

نتایج

نتایج حاصل از تحقیق حاضر با عنوان « آثار معنوی صبر از دیدگاه امام علی (علیه السلام) » عبارتند از:

- یکی از صفاتی که هم عقل آن را می‌ستاید و هم کتاب آسمانی ما قرآن مجید آن را مدح و ستایش کرده صفت صبر است. کلمه صبر زیاد در محاورات استعمال می‌شود روزی نیست که انسان چند بار آن را به زبان نیاورد یا از زبان دیگری نشنود خیال می‌کند معنایش را می‌داند یعنی آن معنایی را که تمجید عقل و اخلاق دین است می‌داند و حال آن که اشتباه است کمتر کسی است که صبر را به معنای محمود خود درک کرده باشد و آن را تمجید کند و متأسفانه می‌بینیم که غالباً مردم معنای دیگری را به نام صبر در نظر می‌گیرند که قابل ستایش نیست و آن را می‌ستایند صبر یکی از منازل و مراحل رهروان دین و از مقامات اهل توحید است. امام علی (علیه السلام) در اهمیت و نقش صبر در زندگی صبر را همانند نقش سر در بدن دانسته و برای این صفت اخلاقی آثار معنوی برشمرده است.

- رفتار و اخلاق مسلمان، ریشه در زمینه‌های ایمانی او دارد؛ امیرمؤمنان (علیه السلام) صبر را موجب افزایش ایمان دانسته؛ چرا که اگر صبر از ایمان جدا شود دوام و بقایی برای ایمان نخواهد بود، زیرا نه در برابر گناه تاب تحمل ترک دارد، نه در برابر مشکلات اطاعت، توانی در خود می‌بیند و نه در مصائب صبر می‌کند.

- هر انسانی که پیوسته در راه خداوند متعال صبر و تحمل بکند و بداند که تحمل کردن در دنیای زودگذر موجب کسب رضای و خشنودی است پروردگار عالم می‌شود تا اجر و پاداش نصیب حال او شود و همیشه به دنبال این است که کارهایی را انجام دهد که رضایت او را به دست بیاورد و یکی از اموری که موجب اجر و پاداش می‌گردد صبر در مصائب و ناملایمات اخروی است. هنگامی که انسان بداند، ناشکیبایی‌ها، اجر و پاداش او را در پیشگاه خدا بر باد می‌دهد؛ بی آن که مشکلی را حل کند، روان انسان را درهم می‌کوبد و آرامش او را سلب نموده و سلامت جسم و جان او را به خطر می‌اندازد، بی‌صبری نمی‌کند.

- یکی از آثار معنوی صبر بر زندگی انسان، پوشیده شدن عیوب است. تحمل ناراحتی‌ها، بردباری و حوصله کردن نسبت به رفتارهای جاهلانه و آزاردهنده‌ی دیگران سبب می‌شود که عیوب آدمی در مقابل دیگران مخفی بماند.

- پیمودن راه حق و رسیدن به مقام قرب خداوند متعال و حتی رسیدن به اهداف و مقامات مادی دنیا راه صاف و هموار نیست. انسان برای اینکه بتواند ناهمواری‌ها را طی کند نیاز به مرکب دارد که بتواند پیچ‌وخم‌ها را گذر کند که مهم‌ترین و ارزشمندترین مرکب در برابر ناهمواری‌ها، صبر و شکیبایی است. که نتیجه این صبر رسیدن به نجات، فلاح و رستگاری می‌باشد.

منابع

۱. دهقانی، رضا، **آینه فضیلت**، بی جا، شاکر، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۲. قرشی بنابی، علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ ششم، ۱۳۷۱ ش.
۳. طباطبایی، محمدحسین، **ترجمه تفسیر المیزان**، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ش.
۴. مجلسی، محمد باقر، **بحارالانوار**، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی جا، ۱۴۰۳ ق.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن**، تهران: مرتضوی، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.
۶. مکارم شیرازی، ناصر، **اخلاق در قرآن**، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
۷. جمعی از نویسندگان، **تعالیم قرآنی**، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۸. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. نمایندگی ولی فقیه. پژوهشکده تحقیقات اسلامی، **معارف قرآن**، ج ۱، ۹. مجتبوی، جلال الدین، **اخلاق اسلامی**، تهران: حکمت، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، **پیام امام امیر المومنین (علیه السلام)**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، بی جا، ۱۳۷۹ ش.
۱۲. نراقی، مهدی بن ابی ذر، **علم اخلاق اسلامی**، مترجم: سیدجلال الدین مجتبوی، بی جا، حکمت، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.

۱۳. مصباح یزدی، محمدتقی، رستگاران، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، چاپ سوم، ۱۳۸۸ه.ش.

مقالات

۱. فرّخی، لیلی، "خطاپوشی و عیب پوشی در اسلام"، مجله طوبی، شماره ۱۳، ۱۳۸۵.

۲. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، "عوامل رستگاری در قرآن"، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۲۹۹، ۱۳۸۵.